

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

HUKURI 2015

TIMARAKA: 80

NKARHI: Tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na tipheji ta 33.

PHEJI YA SWITSUNDZUXO NA VUXOKOXOKO

1. Rhanga u hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B: Novhele/Mfuwo wa rixaka	(25)
XIYENGE XA C: Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hi mukhuva lowu:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI
SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso
SWIMBIRHI.

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha
leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B (NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA).

Loko u hlamula xivutiso xa NOVHELE u nga hlamuli xa MFUWO WA RIXAKA, loko u hlamula xa MFUWO WA RIXAKA u nga hlamuli xa NOVHELE.

6. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA NA C (NTLANGU).

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE xa XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

7. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele/mfuwo wa rixaka na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

8. Landzelela SWILERISO leswi nga ekusunguleni ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.

9. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.

10. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

11. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: 40 wa timinete

XIYENGE XA B: 55 wa timinete

XIYENGE XA C: 55 wa timinete

12. Tsala swi saseka no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
Switlhokovetselo swa ndzawulelo: Hlamula switlhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI ntsena.			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. 'Vukati i mbilu'	Xitsalwana	10	6
2. 'Nandzu i wa mani?'	Ximbangu	10	8
3. 'Jaha-mukhalabye'	Ximbangu	10	9
4. 'Xirilo'	Ximbangu	10	10
NA			
Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo: Swa boha leswaku u xi hlamula.			
5. 'Ku tshwuka i khombo'	Ximbangu	10	11
* TSUNDZUKA LESWI: Hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE xa B, u languteriwa ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE xa C. Eka XIYENGE xa B na XIYENGE xa C, hlamula xivutiso XIN'WE ntsena eka XIYENGE xin'wana na xin'wana.			
XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA			
NOVHELE: Hlamula xivutiso XIN'WE xa ndzawulelo kumbe xa ximbangu.			
6. <i>Mulunguntima</i>	Xitsalwana	25	13
7. <i>Mulunguntima</i>	Ximbangu	25	14
8. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Xitsalwana	25	16
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i>	Ximbangu	25	17
KUMBE			
MFUWO WA RIXAKA: Hlamula xivutiso XIN'WE ntsena.			
10. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Xitsalwana	25	19
11. <i>Rivomba ra Vutsonga</i>	Ximbangu	25	20
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE ntsena.			
12. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Xitsalwana	25	24
13. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i>	Ximbangu	25	24
14. <i>Vukosi i mberha</i>	Xitsalwana	25	27
15. <i>Vukosi i mberha</i>	Ximbangu	25	27
16. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Xitsalwana	25	30
17. <i>Xivoni xa vutomi</i>	Ximbangu	25	31

TSUNDZUKA LESWI: Eka XIYENGE XA B na C, hlamula XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula SWIMBIRHI swa switsalwana kumbe SWIMBIRHI swa ximbangu.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju (✓) ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

Tafula ra nongonoko wo tikamba.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (✓)
A. VUTLHOKOVETSERI Switlhokovetselo swa ndzawulelo	1–4	2	
A. VUTLHOKOVETSERI Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo	5	1	
B. NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	6–11	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	12–17	1	
TSUNDZUKA:	Eka SWIYENGE swa B na C, hlamula xivutiso XIN'WE xa xitsalwana na XIN'WE xa ximbangu. A wu fanelangi ku hlamula swivutiso SWIMBIRHI swa switsalwana kumbe swivutiso SWIMBIRHI swa ximbangu.		

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****SWILERISO**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.

XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

VUKATI I MBILU – JM Magaisa

- 1   Gezani xiporo xi tsemekile;
- 2   Swikwembu swakwe swi yila Valungu,
- 3   Loko ri xile ntirho i ku byi chucha,
- 4   Nsati ni vana va hanya hi rikoko ra xilondzo,
- 5   Va ambala tatana va hlova hi manana.

- 6   Nsati u hundzukile rikavakava,
- 7   Vana va hundzana ntsena hi masiku,
- 8   Lomu mathumbanini migiva yi namba hi magume,
- 9   Milenge ya N'wa-Risenga i thayere;
- 10   Maxangu eka yena i mukhuhlwana.

- 11   Gezani u hundzukile xiphongo xa mahlanga,
- 12   Lomu ri n'wi pelelaka kona hi le kaya,
- 13   Lomu vanhuni u famba bya xifufunhunu,
- 14   Xiburukwana i tinjhovo,
- 15   Loko a famba wo byambula.

- 16   Swihlangi i marhambu ntsena,
- 17   Swikhwidyana swa swona i tincindha;
- 18   Swivokwana ni swinengana i tinhi,
- 19   Ku i vanhu wo vona hi mahlo,
- 20   Swi dzuvurile bya mbhongolo hi ku sewula ka timpfula.

- 21   Miri ya swona i magegetsu,
- 22   Min'wala yi rimarimile swimidyana swa swona,
- 23   Loko ri perile swo kufumetana,
- 24   Xinkwa ni kofi i swiyila,
- 25   Vaakelani mano ya swona se va ma lemukile.

- 26 N'wana wa muakelani u rhwale ximarha,
 27 Ku swi phemela swi fanele ku n'wi bebula,
 28 Swimovhana swa tata wakwe u korwile,
 29 Yena phela u dya a khigela
 30 Vusiwana eka yena i n'wendzi wa malolo.
- 31 Yi nga ndlala;
 32 Vana va swihlangi munhu nkulu phi!
 33 'Hi phemele phela'
 34 Xi phema xi cukumeta xi hleka,
 35 Vana va nghohe ya – Abraham va hundzukile timbhongolo.
- 36 Sweswi mpfula yi nile,
 37 N'wa-Risenga swilemu u hava,
 38 Ku jekula u ta byala nkami?
 39 Le nhoveni nsimu i majani,
 40 Gezani u tsendzeleka ni matsima.
- 41 Kaya ra Gezani ku handza n'hwari.
 42 U hlangana ni vamuti hi vurhongo,
 43 Ndlala yi dyondzisa vana xikolo xa ritiho,
 44 N'wa-Risenga ku tlhelela kaya wa chava,
 45 Risenga cuma a nga celelangi.
- 46 Loko o tshuka a ri vekile u ta vuya hi xibububu,
 47 Risenga u bava a khalakhasa,
 48 'Tiyisela n'wananga, vukati i mbilu'
 49 Vana i vukwerha hi ku basuluka,
- 50 Sweswi xihangalasi u swi kotile,
 51 Vana va dyiwe hi aredzi,
 52 Vana va nghohe ya Adam na Evha;
 53 Swa nyumisa ku vona vukwembu byi kurha,
 54 Vulolo a va puti va puta vusiwana.

Mutlhokovetseri u tirhisa ririmi hi ndlela ya vutshila ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo xa yena. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku xopaxopa xitlhokovetselo lexi nga laha henhla u kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke ririmi hakona ku humelerisa hungu ra xona.

[10]

KUMBE

XIVUTISO XA 2 (XIMBANGU)

Hlaya xitlhokovetselo lexi xi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

NANDZU I WA MANI? – M Malungana

- 1 Siku ndzi nga kokiwa rinoko hi xiluva lexi,
 2 A ndzi yiveke dzano,
 3 Ndzi boxe ta le xifuveni,
 4 Nhwana a amukela xikombelo xanga.
- 5 Vakhale a va vurisile,
 6 Loko va ku: Hambu wo famba enkoveni lundza ri ta vonaka,
 7 Ndzi te ndzi nga ehleketangi.
 8 A ndzi byela leswaku u bihile emirini,
 9 Ndzi tinwaya nhloko,
 10 Nhloko yi tika onge ndzi lo rhwala dyiribye.
 11 A ndzi tshama ndzi dya marhambu ya nhloko.
- 12 Siku rin'wana nampundzu,
 13 Dyambu a ri sungula ku humesa nhompfu,
 14 Manana a gongondza elawini ranga,
 15 Loko ndzi huma,
 16 Ndzi kume vavasati vambirhi,
 17 Ku kandzela hi xiluva xanga,
 18 Mbilu yanga yi tlurile yi ta tshama enkolweni.
 19 Ndzi tlimbeka moya,
 20 Ndzi twa onge misava yi ngo pfuleka yi ndzi mita.
- 21 A ri ndzi xele kambirhi,
 22 Loko ndzi tshamile ehansi,
 23 Ndzi vonile tatana a fika,
 24 Hiloko vavasati va boxa tshumba,
 25 Ndzi vone tatana a wa na xitulu,
 26 A sungula ku khavaxela mihloti bya xihlangi,
 27 A nela hi mpfula ku ri hava mapapa,
 28 A hetelela a ahlamisa nomo.
 29 'I vana va mina hi vambirhi,
 30 I va ngati ya mina,'
 31 Mati ya halakile,
 32 Nandzu i wa mani?

- 2.1 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a hi lemukisaka swona hi xitlhokovetselo lexi. (2)
- 2.2 Kuma ntila eka xitlhokovetselo lexi lowu ku khorwisaka leswaku exikarhi ka vanhu lava a va yisile nandzu eka va jaha, nhwana loyi a bihisiweke emirini na yena a a ri kona. (1)

- 2.3 Ku na tshumba leri ku vulavuriwaka hi rona eka xitlhokovetselo lexi. Xana tshumba leri i ra njhani? (2)
- 2.4 Vumunhuhati lebyi nga eka ntila lowu nge: 'Dyambu a ri sungula ku humesa nhompfu', byi hi paluxela yini? (2)
- 2.5 Xana lawu i yindlu ya mani endyangwini?
Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka.
- A Ya nhwana
B Ya vaendzi
C Ya jaha
D Yo dyela (1)
- 2.6 Loko a ku ri wena mana wa jaha leri ri bihiseke makwavo emirini loyi a wu nga n'wi tivi, a wu ta va u endlile yini eka mixo wa siku rolero? (2)
[10]

KUMBE**XIVUTISO XA 3 (XIMBANGU)**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

JAHA-MUKHALABYE – TA Ngope

- 1 Jaha ra jaha ri nga te tani,
2 Vumpohlo byi phyile,
3 Vujaha byi wungukile,
4 Vutikukumuxi na manyunyu swi ku nkwee!
- 5 Exikarhi ka vakhalabye wo twa hi rito:
6 Hi keleni maseve,
7 Mambvharambhara ya hlavelela,
8 Wo twa hi ku khwaxa ka rito leswaku comela xi hetile.
- 9 Magezi i xilovekelo,
10 I xibotha,
11 Hi yena ntsumi ya laha byi bavaka,
12 Hakunene i jahamukhalabye.
- 13 Yena na mati i ximanga na kondlo,
14 Meno yakwe na ya honci ya antswa,
15 Mahlo i langavi ra ndzilo,
16 Malanga na swixalu hi le kaya,
- 17 Dyondzo yi n'wi landzurile,
18 Vujaha byi n'wi tlurile,
19 Kambe comela xi n'wi vukarha,
20 Xi n'wi rivata maxangu.

- 3.1 Hi xihhi xifaniso xa le miehleketweni lexi mutlhokovetseri a hi vumbelaka xona eka xitlhokovetselo lexi? (2)
- 3.2 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a vulaka swona loko a ku: 'Yena na mati i ximanga na kondlo'. (2)
- 3.3 Hlamusela xithathelo lexi humelerisiwaka hi ntila lowu nge: 'Mahlo i langavi ra ndzilo'. (1)
- 3.4 Xana mpohlo swi vula yini hi nhlamuselo ya masiku hinkwawo? Hlamusela hi ku hetiseka. (2)
- 3.5 Hi yihi ndlela leyi u nga pfunaka jaha leri ku tlhokovetseriwaka hi rona eka xitlhokovetselo lexi ke? (2)
- 3.6 Eka ntila wa 7, hi rihi rito leri u nga ri vulaka leswaku ri na alitherexini? (1)

[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 4 (XIMBANGU)**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XIRILO – KJ Ngobeni et. al.

- 1 Nhlavhu ya tihanyi yi n'wi hlanhlile.
- 2 Rihlampfu pftolo, xi rhwele xikhozana
- 3 Nhlomulo wu phutsela mbhaha ni swikukwana
- 4 Ku kala ni un'we wo n'wi ttherisa
- 5 Ku ya eswikwembyini swa rikwavo.
- 6 Mihloti ya noni bya Limpopo khuluu!
- 7 Makhukhuri ni mitsandze swa n'wi tshikelela.
- 8 Swivungu swa makanyeka evuton'wini byakwe.
- 9 Xivundza xi fukamela xiviri xakwe.
- 10 Babayaa, jaha ra Valambya ri yile!
- 11 N'wina vakhandli-va-nhlonge khongetelani.
- 12 N'wina vakhongereri nyiketani hi Johana 14.
- 13 Na n'wina vaakelani khomani xikatla.
- 14 Mi ongola mbanga leyi pfempfaka ngati,
- 15 Mi bohelela phokolo ra mufelakazi.
- 16 Muveleki nala wa ntima i xuka.
- 17 U rindzele nhluvulo bya nkorhoki,
- 18 U rindzele n'weti wa xinyami.
- 19 Cheke ku fika, vunoni nkwee!
- 20 Swa rivala a swi orhi ndzilo ka!
- 21 I swa yini leswo rhurhela exilungwini
- 22 Va karhi va ha tikiwa hi nala?
- 23 I swa yini leswo tlakula xibebula-vhilwa,

24	Va karhi va ha tsundzuka fambelo ra yena,
25	Lero famba xi nga mafenyeni?
26	N'wina vaswirhundzu zilani!
27	N'wina vabvana yilelani!
28	Mi nga lungi ndhavuko hi xilungu,
29	Mi nga nyanyuriwi hi botere,
30	Mi ta yi mbyindla hambu mundzuku.

- 4.1 Nyika nkomiso wa hungunkulu leri mutlhokovetseri a lavaka ku byela vahlayi rona hi mintila leyi nga hundziki MUNE. (2)
- 4.2 Hi ku vona ka wena hikwalaho ka yini xitlhokovetselo lexi xi nga vumbiwangi hi tindzimana ke? (1)
- 4.3 Xana mutlhokovetseri u lava ku vula yini loko a ku: 'N'wina vaswirhundzu zilani!?' (2)
- 4.4 Hlamusela vumunhuhati lebyi kombisiwaka hi marito lawa ya nge: 'Nhlomulo wu phutsela mbhaha ni swikukwana'. (2)
- 4.5 Mhaka leyi mutlhokovetseri a hi byelaka hi yona eka xitlhokovetselo ya n'wi tsakisa. Vula u ku hi swona kumbe a hi swona kutani u seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 4.6 Xana leswi swi endliweke hi wansati loyi wa noni swa humelela evuton'wini bya masiku hinkwawo? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[10]**NA****XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)****XIVUTISO XA 5 (XIMBANGU)**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

KU TSHWUKA I KHOMBO – SJ Malungana na MT Babane

1	Vutivi i ku hlangana na Somisa ka!
2	Timbilu i ku tlulelana.
3	Swange a ti lo lorhana hi xa matolo.
4	Ku kotle, hi mahlo, Vutivi i ku biwa hi ripfalo,
5	Ongwe a a lo vona xihambano,
6	Ku vula ka buku ya TINSIMU TA VAKRISTE.
7	Ririmi i ku namarhela malaka.
8	Vutivi a a ri muxambili eka gondzo leri.
9	Hambu yena Somisa a ku ri vukhatswa.
10	Manghenelo ya fohlile bya mati etintihweni.
11	Hi ko ku lundzuu, mahlo.

12 Ndhawu a yi lo cacaa!
 13 A a ta tshova xibyasana xi ta hi kwihi?
 14 Endzhaku ka ku nghanghamila,
 15 Vutivi i ku phofula ta le mpfungwe
 16 Hi ndlela yo kongoma: 'Ndza ku rhandza.'
 17 Ku tika ka swona.

18 Ncino wa makatla se wu sungula,
 19 Nhloko yi dzinginika swi nga heli.
 20 'Somisa, ndzi ta cata na wena.'
 21 I ku ringeta ku titiyisa nhlana.
 22 Xiritwana xo khwaxa xi twalela ekule:
 23 'Ndzi ta ku hlamula mundzuku ebolweni,
 24 Mfungho ku ta va rhoko.'

25 Xitshembiso u xi rhwele,
 26 Xa leswaku rhoko ya rihlaza wa pfumela,
 27 Kasi rhoko yo tshwuka i khombo.
 28 Leswi kombaka ku ala ka yena.
 29 Hakunene rirhandzu ra xumbadza.
 30 Hikuva u tile a ambele yo tshwuka.

- 5.1 Hi mintila leyi nga tluriki MUNE, hlamusela leswi u twisisaka swona hi xitlhokovetselo lexi. (2)
- 5.2 Nyika nhlamuselo ya xifananiso lexi nga eka ntila lowu nge: 'Manghenelo ya fohlile bya mati etintihweni'. (1)
- 5.3 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a vulaka swona loko a ku: 'Vutivi a a ri muxambili eka gondzo leri'. (2)
- 5.4 Xana u vona swi ri kahle ku va Somisa a byerile Vutivi leswaku u ta n'wi hlamula hi siku leri landzelaka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- 5.5 Nyika nhlamuselo ya mavulavulelo lawa ya nge: 'Vutivi i ku phofula ta le mpfungwe'. (2)
- 5.6 Loko a ku ri wena Vutivi, a wu ta titwa njhani loko u vona Somisa a ta ebolweni a ambarile rhoko yo tshwuka hi siku leri landzelaka? (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- TSUNDZUKA: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.
- Hlawula xivutiso xa NOVHELE KUMBE xa MFUWO WA RIXAKA.

NOVHELE**XIVUTISO XA 6 (XITSALWANA)****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

Nomu, marha xi ngo pfelerisa Hlongwane a ma mita a vuyelela, a gima nenge a kunguhata a vuyelela leswaku mhaka ya ku ya ka Chavalala entsungeni wa malwandle yi yimisiwa, a vula leswaku ku nga ha antswa ku ya un'wana wa le Joni hikuva onge ku na maheveheve ya vukhamba laha femeni.

'Swi nga endla njhani leswaku ku ri na maheveheve yo tani kambe munhu a ha pfumeleriwa ku ya entsungeni wa malwandle? Khamba!'

'The board said so, Johnson,' ku hlamula Brooks. *'The board doesn't know about that rumour. I don't know about it. We can't penalise a person because of a rumour. Ephraim must go as specified, Johnson.'*

Ndlopfu a yi fi hi rimbambu rin'we. Brooks a hi yena a nga hlulaka Hlongwane hi mhaka leyi. I khale va tirha swin'we. I khale va tirhisana. Va fanele ku twanana. Vo fanele ku twisisana. I kangani va hambana hi miehleketo ivi va heta hi ku twanana? I kangani Brooks a khuguka kwala ntirhweni; havambirhi va tshama ehansi va kandziyela timhaka ta kona, ti nyamalala.

Loko Chavalala o pfumeleriwa ku ya entsungeni wa malwandle ku vuya ka yena u ta vutla xitulu, mahlo hinkwawo ya feme hambu yi ri Bodo va ta tlhoma mahlo ya le henhla eka yena, mani na mani eka PPE hinkwayo va ta n'wi langutela ehenhla.

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, kombisa matshalatshala hinkwawo lawa Johnson Hlongwane a ya endleke ku sivela Ephraim Chavalala ku kuma xitulu xa vuhlanganisinkulu efemeni ya PPE.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 7 (XIMBANGU)**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Boso xi ku kwaterile,' ku vula Nsatimuni. Xi pfangile na ku ya ku pota le ka mininjhere leswaku wena u nyengile entirhweni. 'Ndzi nyengile mina?' Ku hlamula Sasavona. 'Va nga lavi ku ndzi phirhwa mina. Ane mina loko ndzi famba ndzi komberile eka Maceke? Kasi se va lava yini vanhu lava?'

Kunene Sasavona na Maceke va rhwalanile va ya eka Hlongwane. Ku fika kona ri fika ri baleka. Hlongwane a caca a vuyelela a byela Sasavona leswaku loko a nga lavi ku tirha o vula a suka a famba.

'Ndzi komberile eka Maceke,' a byela Hlongwane, a va a hundzulukela Maceke. 'Ane ndzi tile ndzi ta kombela ivi u ndzi pfumelela?'

'Loko u ya kwihi?' Ku kavanyeta Hlongwane. 'Loko u ya kwihi?'

'Eka majisitarata,' ku hlamula Sasavona.

'U ya endla yini?' Ku vutisa Hlongwane. 'A wu ya endla yini?' A wu ya hleva na khamba leriya ra chomi ya wena? U tshika ntirho u ya heta nkarhi u ya khoto ya khamba leriya? U thoriwe ku ya yingisela tikhoto ta makhamba kumbe ku ta tirha?

A hundzulukela Maceke. 'U nga hambu u nyika mpfumelelo vanhu va famba va tlanga va tshika ku tirha. U nga hambu na wena Sasavona u suka entirhweni u ya eka tikhoto ta thyaka. Wa ndzi twa?' A kariha.

- 7.1 Hungu ra swimunhuhatwa leswi a ri humelela kwihi? (1)
- 7.2 I nandzu wa mani lowu endleke leswaku Sasavona a ya a ya wu yingisela ekhoto? (1)
- 7.3 Hlongwane a a ri museketeri wa mininjhere efemeni ya PPE, kambe a a tshamela ku holovela vatirhi lava va nga ehansi ka yena. Hi swihi leswi loko a wu lo tolovelana na yena a wu ta n'wi tsundzuxa swona? (2)
- 7.4 Hlawula ximunhuhatwa xin'we lexi xi nga seketeriwiki hi xivulwa lexi nga laha hansi.

Swimunhuhatwa leswi landzelaka a swi vengiwa hi Johnson Hlongwane:

- A Chavalala
B Nyeleti
C Nsatimuni
D Maceke (1)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Ndzi fanele ndzi tlhelela femeni ndzi ya vona mininjhere,' ku hlamula Mlambo. 'Mhaka leyi yi na xilavi eka yona. Ndzi fanele ndzi ya sungula kahle.'

'Ku na ku sungula kahle kwihi?' ku kaneta Navela. 'Ya ha lava ku sunguriwa ehansi njhani loko Chavalala na Nyeleti va tekile cheke va ya hakela eka OK?'

'A wu ri kona loko va yi teka?' ku vutisa Mlambo. 'Yi tekile hi vona? U na ntiyiso wa leswaku yi hakele hi Nyeleti?'

'Wena wo lava ku hlwerisa mhaka,' ku vula Navela.

'Vukhamba bya Chavalala na Nyeleti a bya ha lavi ku vutisiwa. Mina loko a ndzi ri wena eka mhaka leyi a ndzi to pfalela vanhu lava va gweviwa, swi hela.'

'Nkateko wa kona wena a hi wena mina,' ku hlamula Mlambo. 'Mina ndzi ta sugula mhaka leyi ehansi, a ndzi yi voni kahle. Ku na xilavi eka yona.'

Kunene Mlambo loko a ta va a tlhelerile edorobeni u yile efemeni ya ka PPE, a ya ehofisini ya Brooks.

Va fika va pfuxerisana. Va vulavula hi mhaka ya cheke. Brooks a va a ha yima hi rito roleriya ra leswaku Nyeleti na Chavalala va tiva mhaka leyi.

A vula na leswaku maphorisa a va tiva ntirho wa vona. Swi endla njhani leswaku va pfumelela Nyeleti a huma hi beyili endzhaku ka loko a yivile cheke?

- 7.5 Hlamusela xivangelo xo va Mlambo a vula leswaku u lava ku sungula mhaka leyi ya vulavisi bya vukhamba bya cheke ya le femeni ya PPE ehansi. (2)
- 7.6 Hi ku landzelela ntiyiso, i mani loyi a tekeke tluka ra cheke ehofisini ya Nyeleti, naswona Nyeleti a a ye kwihi? (2)
- 7.7 Ntsengo lowu tsariweke eka cheke leyi yi nga hakela xikweleti xa Chavalala eka OK, wu hambanile na lowu N'wa-Khosa, nsati wa Chavalala a vulaka leswaku Chavalala u kolota wona. Xana mintsengo leyi yi hambana hi mali muni? (2)
- 7.8 Nyeleti u khomiwile kutani a huma hi beyili a tlhela a xava na gqweta. Boxa xivangelo xo va a xavile gqweta hambileswi a a swi tiva leswaku a a nga ri na nandzu. (2)
- 7.9 Xivangelo xo lumbetiwa ka Chavalala na Nyeleti hi timhaka ta vukhamba bya cheke ya le femeni hileswi a ku kunguhatiwa leswaku va hlongoriwa. Boxa vito ra loyi a a ta pfala Chavalala na ra loyi a a ta pfala Nyeleti efemeni. (2)
- 7.10 Hi ku vona ka wena hikokwalaho ka yini Brooks a yima hi rito ra leswaku Nyeleti na Chavalala hi vona va tivaka timhaka ta cheke? (1)
- 7.11 Loko a ku ri wena Chavalala loyi ku ya hi ntshaho a lumbetiwaka hi Navela ku va a yivile cheke, a wu ta endla yini hi yena (Navela) loko nandzu wu fikile emakumu? (2)

- 7.12 Xana u vona Mlambo a endlile kahle ku va a nga yingiselangi leswi a swi vuriwa hi Navela kambe a ya emahlweni no endla leswi miehleketo ya yena yi n'wi byelaka swona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 7.13 Ximunhuhathwandlandlamuko i ximunhuhatwa lexi cincaka ku ya hi swiyimo. Xikombiso: Loko xi holoveriwa a xi miyeli, na xona xa tlherisela. Boxa vito ra ximunhuhatwa xa muxaka lowu lexi kumekaka endzeni ka tsalwa ra Mulunguntima. (1)
- 7.14 Xana i hungu rihi leri mutsari a hi byelaka rona hi tsalwa ra Mulunguntima? (2)
- 7.15 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka hi matirhelo ya Chavalala? (2)

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 8 (XITSALWANA)****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

'Swa twala manana Baloyi,' ku sungula mufundhisi. 'Lexi nga kona hileswaku mutswari un'wana ni un'wana u fanele ku kanya tinguvu a letela vana va yena hi matimba ya yena hinkwawo. Loko vatswari hinkwavo a vo endlisa sweswo vana va hina a va ta tsakisa ngopfu.'

Kombisa hilaha ntshaho lowu wu hundzukeke xikhovolelo hakona eka mufundhisi Tlhomandloti. Seketela nhlamulo ya wena hi leswi swi nga etsalweni. (25)

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 9 (XIMBANGU)**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti a a nyikiwile kereke ya yena exikarhi ka Vatsonga va le Meadowlands. Yena u endlile ku rhandza ka tata wa yena hikuva yena u tekile nhwana wa Mutsonga. A va ri na vana vambirhi – nhwanyana na mufana.

Nyiko a a nyikiwile vito ra *murisi lonene* hikuva a a tshama a fambela vanhu va kereke ya yena naswona a a va tiva hinkwavo hi mavito na lomu va tshamaka kona. A a rhandza vapfumeri va kereke ya yena na vona a va n'wi rhandza leswi hetisekeke.

Vutomi bya yena endyangu a a rhandza vana va yena. A a tshama a tlanga na vona endyangu – a tsutsumisana na vona va swathana kumbe ku endla na vona xitumbelelana loko manana Munene a ri karhi a tirha swa laha kaya kumbe ku va swekela.

Exikarhi ka vapfumeri va kereke ya yena a ku ri ni wansati wa noni va ku i N'wa-Mdanisi. A a ri ni n'wana un'we wa mufana loko nuna wa yena a lova.

A a ri mupfumeri wo tiya, wa ribungu ni ku xonga ka mayimele, mavulavulele ni ku tshama xi tibomberile n'wana wa vanhu – hikuva ingi nuna wakwe a a n'wi siyile na mali yo tlhariha.

- 9.1 Vito ra *murisi lonene* ri hundzuke xikhovolelo eka tsalwa leri. Xana ri ve xikhovolelo hi ndlela yihi? (2)
- 9.2 N'wa-Mdanisi u hlamuseriwa tanihi wansati loyi a a swi kota ku vulavula hi mhaka yin'wana na yin'wana handle ko papalata. Maendlelo lawa ya nghenisile Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti endzingweni. Hi wihi ndzingo wa kona? (2)
- 9.3 Hlamusela leswi mutsari a vulaka swona hi N'wa-Mdanisi loko a ku: '... hikuva ingi nuna wakwe a a n'wi siyile na mali yo tlhariha.' (1)
- 9.4 Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti u yile eka N'wa-Mdanisi ku ya khongelela n'wana. Loko a vuya ekaya ka yena a ku ri nkarhi wihi wa siku? (1)
- 9.5 Ku va Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti a vukuriwile hi mbyana ya yena loko a fikile hi nkarhi lowu u wu boxeke eka 9.4 swi nga va swi kombisa yini? (2)
- 9.6 Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti u kombela nsati wa yena leswaku a n'wi khongelela. Loko a ku ri wena nsati wa yena, a wu ta va u pfumerile ku endla tano ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 9.7 Loko tsalwa ri ya emahlweni ri ri Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti u vuyile a hluvuriwa nguvu ya vufundhisi. Mhaka leyi yi khomile tata wa yena njhani? (2)

- 9.8 Mufundhisi Nyiko Tlhomandloti loko a hluvuriwile nguvu ya vufundhisi u teka xiboho xo tidlaya. U vona xiboho lexi xi ri kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Madambi wa Tlhomandloti, mbilu ya mina i ya wena, moya na miri wa mina i swa wena; vulula bya Soluka, hinkwaswo leswi endlaka vun'we bya mina i swa wena. Kambe loko wena a wu nga ri Madambi wa Tlhomandloti; loko a wo va Madambi ntsena, kumbe u vitaniwa hi vito rin'wana ra vumunhu ni xiviri swi ri swa wena, swi ri wena a ndzi ta khinsama emahlweni ka wena ndzi ku gandzela. Kambe leswi u nga wa ka Tlhomandloti swi hundzuluxa swo tala.'

'Ndzi yingisele Soluka wanga, ndzi ...'

'U nga ndzi vuli Soluka wa wena u ri karhi u swi tiva leswaku wo xuxa; va ka n'wina a va ndzi lavi, a va hi lavi hina Maqhoza exikarhi ka Vatsonga; u nga buli hi vumbabva.'

'Soluka wanga, ndzi hembele, ndzi byele vunwa, hikuva loko wo ndzi byela ntiyiso ndzi ta swi tiva leswaku wa ndzi lahlelela – ndzi hembele, u hamba, u hamba ntsena leswaku ndzi ta tsaka.

Loko ndzo lahlelela hi wena, xiphemu xin'wana xa mina xi ta va xi ntlurhukile xi famba; u nga ndzi byeli ntiyiso; ndzi byele ntsena leswaku wa ndzi rhandza; u wa mina. Ndzi hembele, u hamba, u hamba ntsena ku ndzi rhurisa mbilu Soluka wa mina.'

- 9.9 Xana Madambi na Soluka a va vulavula va ri kwihi? (1)
- 9.10 I ncini lexi a xi endla leswaku Madambi na Soluka va vulavula hi mukhuva lowu? (1)
- 9.11 Ku vuyelela ka Madambi ka xivulwahava xa: 'u hamba' swi kombisa yini mayelana na ku titwa ka yena? (2)
- 9.12 Hi ku vona ka wena, Soluka a a rhandza Madambi hi ntiyiso ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 9.13 Loko a ku ri wena Madambi kutani munhu loyi u n'wi rhandzaka a vulavurisa xileswi Soluka a vulavurisaka xiswona eka ntshaho lowu laha henhla, a wu ta titwa njhani? Seketela. (2)
- 9.14 Mbhurisano lowu wu helele kwihi? (1)
- 9.15 Mufundhisi Tlhomandloti, yena tata wa Madambi, a a ri kwihi hi nkarhi wa mbhurisano lowu? (1)
- 9.16 U dyondza yini hi xiyimo xa rirhandzu ra Madambi na Soluka eka tsalwa leri? (2)

[25]

KUMBE

MFUWO WA RIXAKA**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400-450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.

RIVOMBA RA VUTSONGA – C Lambane na MT Mthombeni**XIVUTISO XA 10 (XITSALWANA)**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka *ntsheketo* wa 'Vhimbhamukwama' kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

Loko va ha rivatiwa hi mabulu vo kuma xinhwanyetana xi ri na vona. Va vone swi antswa ku xi tshika xi va landzelela hambileswi a swi va nyangatsa ku famba na xona ...

Hiloko a hlundzuka a ku: 'Ndzi lava ku ku sweka ndzi tiphina hi nyama ya wena hikuva a wu yingisi. A wu ndzi tivi kahle mina, ndzi Vhimbhamukwama.' A a vula leswi a ri karhi a chuncha nkama.

Hiloko tinyoxi, swipame, tisukumbela, mimpfi, mabawa na tinyoka swi huma swi hlundzukile hikuva a swi bukuteriwile. Swo mukisana na yena swi n'wi lumetela a cema a ku:

'Yoo nkatangoo, ndzi file minoo, ndzi dlayisiwa hi mona na vuxisi. Hambi a ndzi n'wi xanisela yini n'wana wa vanhoo.'

Vhimbhamukwama a hetelela hi ku wela ehansi a fela kwalaho.

Mfuwo wa rixaka wu katsa mintsheketo, swivulavulelo na swivuriso. Kanela hilaha maendlelo ya vanhwanyana na ya Vhimbhamukwama eka ntsheketo lowu ya seketelaka hakona xivulavulelo xa 'ku va na mona wa noyi' na xivuriso xa: 'Nhonga ya le mahlweni a yi vavi, ku vava ya le ndzhaku.'

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 11: NTSHEKETO (XIMBANGU)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka *ntsheketo* wa 'Malebv'u ya N'wanghala' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Garingani wa garingani!
Garingani!
Garingani wa garingani!
Garingani! ...

Swihari swi tirha hi matimba swi ko swi ku ntirho chapu! Hiloko swi tlhela swi hlengeletana swi tlangela ntirho lowunene lowu swi wu endleke. N'wanghala a nyika swihari nawu a ku: 'Un'wana na un'wana wa hina i murindzi wa xihlovo lexi. Loyi a nga ta nwa mati ya xihlovo lexi hi loyi a nga kulula a n'watseka. Loyi a nga ta kumeka a nwa mati a nga tirhangi na hina, mi n'wi khoma mi n'wi tisa eka mina.'

Mati a ma tshama ma ri karhi ma pfelela ma tata xihlovo. Swihari a swi nwa mati lama swi ma tirheleke swi tshunxekile. N'wampfundla yena a a ma lava mati ya xihlovo kambe a a ta swi sungula njhani swihari?

Mberha leyi a nga vula leswaku u ta hanya hi yona a yi nga koti ku n'wi korwisa. Hiloko a sungula ku luka mano yo n'wi pfuna ku kuma mati exihlobyeni a nga voniwi hi swihari swin'wana.

N'wampfundla o tibyela ku ya nwa mati ya xihlovo navusiku, loko swihari hinkwaswo swi etelele. Kunene a endla tano nkarhi wo lehanyana. Swihari a swi nga lemuki nchumu.

Leswi N'wampfundla a nga na moya wo tekela van'wana ehansi, u sungurile ku pfindlusa mati loko a heta ku nwa. Swihari swi kuma mati ya pfindlukile loko ri xa nampundzu.

Pthu choyoyoo!
Xa mina i mpfula.

- 11.1 Ntsheketo lowu nga laha henhla wu sungula hi ku: 'Garingani wa garingani.' Xana hikokwalaho ka yini wu sungula hi mukhuva lowu? (2)
- 11.2 Hikwalaho ka yini N'wampfundla a ya a ya yiva kunene mati exihlobyeni loko a twa torha? (2)
- 11.3 N'wanghala u humbiwa mano hi N'wampfundla kuve hi yena hosi ya swihari. Xana leswi swi hi kombisa yini? (2)
- 11.4 Nyika nhlamuselo ya xivulavulelo lexi tirhisiweke eka ndzimana yo sungula lexi kumekaka eka ntila lowu nge: 'Loyi a nga ta nwa mati ya xihlovo lexi hi loyi a nga kulula a n'watseka.' (2)
- 11.5 Xana hi yihi dyondzo leyi mutsheketi a ringetaka ku hi dyondzisa yona eka ntsheketo lowu? Seketela dyondzo leyi u yi nyikeke hi leswi swi humaka entsheketweni. (3)

- 11.6 Boxa nkongomelo lowu humelerisiwaka hi ntsheketo lowu. (2)
- 11.7 Hikwalaho ka yini mutsheketi a heta ntsheketo wa yena hi marito ya 'Pthu choyoyoo!?' (2)

NA**XIVUTISO XA 11: XIPHATO XA NDHAVUKO (XIMBANGU)**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka, lowu humaka eka xiphato xa ndhavuko xa 'Shilungwa (Hosi Shilungwa Mhinga II)' kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

SHILUNGWA (Hosi Shilungwa Mhinga II)

- 1 Wena Shilungwa.
- 2 Shilungwa xo tlhava bya nereta,
- 3 Shilungwa xo rharhiyeta dulu xi rharhiyeta nturuka,
- 4 Shilungwa xo fulela dladla xi fulela na yindlu,
- 5 Hi vula wena Hosi Mhinga,
- 6 Hi vula wena Mun'wanati,
- 7 Hi vula wena Maxakadzi,
- 8 Hi vula wena Malenga wa Gunyule.
- 9 Wena wa tihlo ra koti,
- 10 Wena wo vona ni swa le ndzeni ka mati,
- 11 Wena wo vona ni nzunzu leyi nga voniwiki,
- 12 Wena wo vona ni tingwenyankelenge emakorhweni
- 13 U va vonile va ri entsungeni wa Rivubye,
- 14 A va ku va bvutamile kasi wa va vona.
- 15 U va vonile va ku kokwana xi dya nkuma,
- 16 Kasi va tswonga vulombe hi rihlanga,
- 17 Shilungwa u swi vonile leswaku wa dyeletywa,
- 18 U va byela u nga tipfinyingi,
- 19 U va byela u nga kanakani,
- 20 U va byela u nga nghanghameli,
- 21 U va byela hi ku kongoma,
- 22 U nga bi xihlahla u tshika mpfundla.
- 23 Kambe u ba mpfundla hi woxe
- 24 U va byela leswaku u lava TSHANGA ro ba mombo wa wena
- 25 Hikuva ni ra wena tiko i dzunde,
- 26 Hikuva ni ra wena tiko i lwandle,
- 27 Ro fanela hi wa rona MASIPALA.
- 28 Lexi dlokodlaka mbilu yaku i ku huma u ya pheta.
- 29 Vona va banana hi rhambu ra mfenhe,
- 30 Mintirho yi pfulekela vona voxe,
- 31 Nhluvuko wu hluvukisa vona voxe,
- 32 Eswibedhlele hi vona mugulugudela,
- 33 Etihofisini hi vona ntlhambi,
- 34 Etihofisinkulu hi vona nyandza,

35 Eka Ndzawulo ya vululami hi vona xichocho,
 36 Eka Ndzawulo ya Rihanyu hi vona numbi,
 37 Eka tindzawulo hinkwato hi vona tinhloko ni tinhamu,
 38 Kuve tiko raku i swidyondzeki ntsena,
 39 Kambe swo kurha ni magaweni ya swona,
 40 Swi kurha ni swidhlodhlo swa swona,
 41 Swi kurha ni mimpandzani ya swona.

42 Loko u boxa tshumba va ri u ni xihlawulambala.
 43 I xihlawulambala ku ala ku phuvisiwa!
 44 I xihlawulambala ku ala ku voneriwa ebodheleni!
 45 I xihlawulambala ku ala ku tsan'wiwa?
 46 I xihlawulambala ku ala ku tshikeleriwa!
 47 I xihlawulambala ku ala ku tekeriwa timfanelo!
 48 Kavaloko va cherile mhiri hi misava,
 49 A va ku i swa tolo swa VATSONGA,
 50 Swo chava ku tsongola xa munhu,
 51 Incini va nga xi vonangiki!
 52 N'wana a an'wa hi tsheve,
 53 Nkawa yi ambala xibelana yi thawuza,
 54 Ku sungula nyimpi ya milomu,
 55 Ku jekajekisaniwa, ku jamelaniwa,
 56 U yi hoxa eLuthuli House.
 57 U yi hoxa eka bodo ya mindzelekani,
 58 U yi hoxa entsindza wa Limpopo
 59 Nyimpi ya miehleketo yi wa mapa,
 60 Ku nghena nyimpi ya nhonga ni ripanga,
 61 Vasivara va byiseriwa entsungeni wa Rivubye,
 62 Miako ya mfumo yi dyiwa hi ndzilo yi fufunha,
 63 Miako ya swimawusa yi sala nkuma.
 64 Mintirho ya mfumo yi biriti,
 65 Ntsarisela-nhlawulo wa 2014 wu yirisiwa,
 66 Nhlawulo wa 2014 wu xungetiwa ku yirisiwa.
 67 Hi sweswo we' Shilungwa hi sweswo!
 68 Hi sweswo we' Mhinga hi sweswo!
 69 Hi sweswo we' Mun'wanati hi sweswo!
 70 Ndzawu Maxakadzi.
 71 Ndzawu Malenga.
 72 Ndzawu Gunyule.

11.8 Hlamusela hungu ra xiphato lexi nga laha henhla hi mintila leyi nga hundziki MUNE. (2)

11.9 Xana marito lama voyamisiweke lama nga eka xivulwa xa ntila wa 15 lowu nge:

'U va vonile va ku *kokwana xi dya nkuma*', ya tala ku tirhisiwa loko swi te yini evuton'wini? (2)

- 11.10 Xana nkoka wa swiphato swa ndhavuko eka hina Vatsonga hi wihi? (2)
- 11.11 Xivulavulelo xa 'ku banana hi rhambu ra mfenhe' xi hlamusela yini? (2)
- 11.12 Loko a ku ri wena hosi leyi ndhundhuzeriwaka ku fana na 'Shilungwa (Hosi Shilungwa Mhinga II)', a wu ta titwa njhani? (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILERISO:**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- TSUNDZUKA: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 12 (XITSALWANA)**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

MATANATO: Hi sweswi ndzi ku byelaka leswaku u wanuna wa vutoya wena.

MAVHAVAZA: Na byona vunghwazi bya vavasati na byalwa a byi pfuni nchumu.

Hi ku leteriwa hi n'wangulano lowu, pimanisa vumunhu bya Mavhavaza na Matanato ku ya hilaha byi tipaluxaka hakona eka tsalwa. Seketela nhlamulo ya wena hi leswi nga etsalweni.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 13 (XIMBANGU)****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MAVHAVAZA: Swiambalo leswi ndzi nga ku vona u swi ambarile i swa wena he Matanato?

MATANATO: Va ndzi kanganyisile vandzuwe. Tolo loko mi ndzi siya le xitokofeleni mi ndzi siyile ndzi nyanyukile hi ku vona Rhoda. Ndzi mi siyile ma ha hetisa leswi a mi nwa swona, kutani ndzi ya exiyindlwanini kwala jarateni. Loko ndzi nghena ndzi pfala rivanti, vatsotsi vo fika va ri ntlhanu.

MAVHAVAZA: U ri yini na Matanato na?

MATANATO: Vafana vo ndzi rhenzela, hi nkarhinyana ndzi sala exikarhi ka vona.

MAVHAVAZA: Mi ri yini kokwana Chauke na?

XILUMUNI:	A swi ndzi biherile, se ndzi nga ha tikoti hi ku chava hikuva un'wana u humesile vholovholo, un'wana mukwana wa le buchareni.
MATANATO:	Hayi man Chauke man!
MAVHAVAZA:	A va ndzi belangi huwa. A ku vulavula nkuzi ya vona a ambale manghilazi yo fana na ya mina, lama a ndzi ya ambale emahlweni.
MATANATO:	Ndzi twa a ku: 'Khipa baji yakho,' ndzi hluvula ndzi n'wi nyika. 'Khipa hembe ni zihlangu,' ndzi hluvula ndzi teka ndzi n'wi nyika. Embilwini ndzi khongela leswaku a ndzi siya na leswo rhangisa ntsena.
MAVHAVAZA:	U ri yini Chauke xa Humba na?
MATANATO:	Impela Mugwena swi vile tano. Ndzi hluvurisiwile.

- 13.1 Loko Mavhavaza a vulavula na Matanato eka ntshaho lowu u sungula a n'wi vula hi vito, ra vumbirhi a ku Chauke, ra vunharhu a ku xa Humba. Xana mavulavulelo lawa ya nga va ya kombisa yini? (2)
- 13.2 Swimunhuhatwa leswi a swi bula hi leswi swi nga humelela eSophia Town hi siku ra xitokofela. A xi tlangeriwa mani eka siku leri? (1)
- 13.3 Eka siku leri, Matanato u tekeriwile swiambalo. Xana hi xihi xiambalo lexi a nga sala a xi ambarile? (1)
- 13.4 Matanato u lomberiwile swiambalo loko a ta va a tekeriwile leswi a a swi ambele. U lomberiwile hi mani, naswona u lomberiwile eka mani? (2)
- 13.5 Loko a ku ri wena u nga tekeriwa swiambalo a wu ta va u endlile yini? (2)
- 13.6 Mhaka leyi yi nga humelela Matanato ya humelela evuton'wini xana? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 13.7 Leswi swi humeleleke Matanato hi siku leri swi nga va swi cincile vutomi bya yena ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MAVHAVAZA: Ndzi tsakile ngopfu ku va na wena murhandziwa wa mina Topisa laha kaya. Mhaka yikulu hileswaku na hina se hi na kaya ra hina leri vitaniwaka ku ri hi le ka Makhuvele.

TOPISA: Hi swona tatana. Na mina mi ndzi kurisile ngopfu loko mi ndzi nyikile kaya ra mina leswaku na mina ndzi titwa ndzi ri wansati ku fana ni van'wana vavasati lava va nga tshamiseka emitini ya vona.

MAVHAVAZA: Ndzi komberile tatana Matanato leswaku va hi kumela tihomu ta khume ni timbuti ta khume hi ta sungula ku fuwa laha kaya. Kaya ri saseka hi swifuwo.

TOPISA: Na swona i mhaka yinene ku va ni swa hina laha kaya. Na n'wina loko mi vuya ku ta wisa, mi ta tiwisela mi ri karhi mi tiva leswaku mi na swa n'wina. Hi tlhelo ro risa a swi karhati hikuva Tshikani u kona na yena u ta tsaka ku risa swifuwo swa tata wa yena.

13.8 Mavhavaza na Topisa a va vulavula va ri kwihi? (1)

13.9 Mavito ya vana va Mavhavaza na Topisa i vamani? (2)

13.10 Ku vulavuriwa hi Matanato eka ntshaho lowu. Mavhavaza na Matanato va pfunanile hi tindlela tihi evuton'wini bya vona? (2)

13.11 Kun'wana etsalweni ku vulavuriwa hi muprofiti Ramudzhuli. N'wa-Xirhami, nsati wa Matanato, a a ya ro sungula eka muprofiti loyi loko a ta va a yile na Matanato na Xitlhangoma. I ntiyiso mhaka leyi xana? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

13.12 Matanato u karile a hlambanya swo karhi mayelana na vutomi bya yena. Leswi a a swi hlambanyile u kotile ku swi fikelela xana? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

13.13 Un'we eka vanhu lava nga laha hansi u kale a sala a hlambela ekamareni ya Mulungu wa yena kutani hi ku twa ku kufumela ka mati a nga ha lavi na ku huma. Munhu loyi i ...

A Xikhogolo.

B Matanato.

C Mavhavaza.

D Xilumuni. (1)

13.14 Xana mutsari u ku tisela xifaniso xihhi xa le miehlekweni hi mbhurisano wa Topisa na Mavhavaza eka ntshaho lowu? (2)

13.15 Eka tsalwa leri hi xihhi ximunhuhatwa lexi ku tsakisaka ngopfu? Hlamusela leswaku hikokwalaho ka yini xi ku tsakisa. (2)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 14 (XITSALWANA)**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

XIKWENI:	(A ri karhi a dzaha pipi) N'wana wa kona u lo endlisa ku yini mi ngo swi rhwalela na nomo.
N'WA-VUSIKA:	N'wana luya o va xisiwana xo hetelela naswona wa ha ri ntsongo kahle, u ta ndzi twisisa loko ndzi n'wi tshinya.
XIKWENI:	Leswi u ngo n'wana wa kona i xisiwana, famba u ya n'wi teka a ta tshama.
N'WA-VUSIKA:	(A ri karhi a n'wayitela) N'wana wa kona loko mo n'wi vona mi nga n'wi twela na vusiwana tata wa Khego! U lo pyi hi tiphadi, timpahla tona a ndza ha vuli a ti languteki hi thyaka hikuva a ti cinciwi hikwalaho ko pfumala.
XIKWENI:	Leswi hi swona u ngo lo tilavela. Vatsonga va ri ximita-ntsengele xi tshemba nkolo. Loko se a ku dyisa mbitsi u nga ha hi sumeli hina va Xikweni. Hi swona leswi va swi vulaka leswaku i ku tivungela mitwa u yi vuyisa emutini yi tlhela yi tlhava wena n'wini wa yona.

Hi ku pfuniwa hi n'wangulano lowu nga laha henhla, kombisa hilaha marito lawa ya vuriwaka hi Xikweni ya hundzukaka ntiyiso hakona. Kongomisa eka mahanyelo ya Boneka.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 15 (XIMBANGU)****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XIKWENI:	... U fanele u tiva mhaka leyi, u ta hlupheka.
BONEKA:	... A swi ri swa yini swo tshika vasati va wena ke? Mina ndzi sukeli ndza ha ri n'wana ndzi ta tekiwa. ...
XIKWENI:	Ndza tshemba leswaku ni ku lava se u lavile vavanuna vo sala na vona loko ndzi ta va ndzi file.
BONEKA:	(A huwelela) Ku na Bodzani.
BODZANI:	Mhani.

BONEKA: U nga ta u ta nyika lexa tata wa wena muladza kumbe xi rhasisiwa hi ndlala.

BODZANI: Swin'wana mhani a mi endli kahle. Mi ehleketa leswaku loko munhu a vabya a nga swi kota ku dya muladza xana?

BONEKA: Loko u lava ku tekela tata wa wena xinomonomo ndzi ta ku swavisa mina. Ndzi ta ku khoma ndzi ku tshika wa swi twa xana?

BODZANI: A ndzi lava ku hlamusela leswaku swi lava swilo swo kufumela.

XIKWENI: (*A ri karhi a raha-raha milenge*) Bodzani n'wana ... nga.

BODZANI: Mi ri yini ka papa.

XIKWENI: Mina hi ko ku famba sweswi.

- 15.1 Boxa vito ra ndhawu leyi swimunhuhatwa leswi swi vulavulaka swi ri eka yona. (1)
- 15.2 Xana xivangelo xo va Xikweni a tshikile vasati va yena hi xihhi? (2)
- 15.3 Vasati va Xikweni lava Boneka a vulavulaka hi vona i N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele. Kombisa ku hambana loku nga kona exikarhi ka vavasati lava hi tlhelo ra mavonelo ya vona ya swilo. (2)
- 15.4 Loko munhu a tshikeleriwile hi vuvabyi kutani a raha-raha milenge, swi kombisa yini? (1)
- 15.5 Xana loko a ku ri wena n'wana wa Boneka na Xikweni kutani u twa mana wa wena a vulavurisa leswi Boneka a vulavurisaka xiswona, a wu ta n'wi byela yini mayelana na mavulavulelo lawa? (2)
- 15.6 Xikweni u byela Boneka a ku: 'U fanele u tiva mhaka leyi, u ta hlupheka.' Xana marito lawa ya vile xikhovolelontlangu eka Boneka hi ndlela yihi? (2)
- 15.7 Xikweni u vuyile a hundza emisaveni. Xana a nga va a dlayiwile hi yini? (2)
- 15.8 Boxa xivangelo xo va Xikweni a byela Boneka leswaku hambiloko o va a lovile a nge sali a tekiwa. (2)

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

KHETANI: Wena Boneka u nga tshika ku timpfikurisa u ta haleno ndlwini u ta humesela maguja ya wena na ya magoya ya wena ndzi lava ku hisa ntamu wa tatana u nga ta sala u tibombisa hi wona noyi ndzina. I khale u ri karhi u hi xanisa. Hatlisa u ta longa lexi nga xa wena! Mubedo na matafula na hinkwaswo a ku humi nchumu ndzi ri teka lexi nga xa wena. Ndzi vula magume ntsena.

BONEKA: (*A ya a ri karhi a tisula mihloti*) Ndza karhi ndza ta buti Khetani.

KHETANI: Tshika leswo buti-butitani u hatlisa u endla leswi ndzi ku byelaka swona. Swona u tshama u ndzi fundha mina ke?

BONEKA: (*A vita Bodzani ku ta teka timpahla*) Ku ne ka Bodzani.

BODZANI: Mhani.

BONEKA: Tana na Gwirhani mi ta teka timpahla hi muka.

BODZANI: Hi teka na mubedo ka mhani?

BONEKA: (*A n'wi karihela*) U ri hi teka mubedo hi wu yisa kwihi xana? Hatlisa u teka timpahla hi famba hi nga ta ka hi kombeteriwa hi xihlanta-rifu ...

BODZANI: Mhani hatlisani hi famba Khetani hi yaloyi u khomile ni xibamu. Namuntlha hi ta fa la! Mina a ndzi swi voni kahle.

KHETANI: (*Hi ku kariha.*) Kasi a wu se famba na magoya ya wena ke? Wa ha yimele yini? A ku na singita leri nga ta humelela. Leswi ndzi nga swi vula ndzi swi vurile a ndza ha jiki. Ndzi ta ku duvula loko u nga fambi.

BONEKA: Mi nga hi duvuli ka buti Khetani. Vananga tanani hi famba.

- 15.9 Ku kala Khetani a lava ku hisa yindlu ya tata wa yena, yena se a a tirha ntirho muni? (1)
- 15.10 Hi ku ya hi ntshaho lowu, hi yihi dyondzo leyi u yi kumeke eka vumunhu bya Khetani? (2)
- 15.11 Loko Khetani a hlongola Boneka na vana va yena u ri a a te a ta humesela *maguja* ya yena na ya *magoya* ya yena. Xana ku va a tirhisile maviti ya '*maguja*' na '*magoya*' swi humelerisa yini leswi a swi ri emoyeni wa yena? (1)
- 15.12 Boneka u xanisile Khetani na makwavo Khegu, a va khoma tanihi mahlonga endlwini ya tata wa vona, kambe hi siku leri Khetani a nga n'wi hlongola hi rona kun'we na vana va yena u n'wi vitana 'buti'. U vona onge xivangelo xa mhaka leyi hi xihhi? (2)

15.13 Hikokwalaho ka yini Khetani a hisile yindlu ya tata wa yena Xikweni, ematshan'weni yo yi nyika vamhani wa yena, N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele? (2)

15.14 Kun'wana eka tsalwa leri, mutirhelamfumu u humesile Boneka endlwini ya yena ya le Bushbuckridge hileswi Boneka a a ...

Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka:

- A nga hanyisani kahle na vaakelani va yena.
- B ri na nhlamba swinene.
- C kolota mali ya fanichara.
- D kolota mali ya yindlu.

(1)

15.15 Loko Boneka a humesiwile hi mutirhelamfumu endlwini ya yena ya le Bushbuckridge, u tikumile a fikerile emutini lowu a ku tshama Khetani, Khegu na vamaana va vona kutani va n'wi hlongoriwa. Xana ku va va n'wi hlongorile swi languteka swi ri mhaka ya kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 16 (XITSALWANA)

XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu

NTLANGU: Va tshika xo khoma hi voko!

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

XITLHANYI: (*A hleka a ba na mavoko*)

Ndzi tsandze ndza ha nghena eGiyani High ka ha ri na Va-Looksharp na Va-Vazaya lava a va ku va *strict*. A ndzi nga va voni mina! Ndzi tsundzuka siku leriya va nga secha tlilasi hinkwayo ya 10E hi mhaka ya ku nyamalala ka R20,00 ya Happy. Loko va vona leswaku ku secha a swi pfuni nchumu, va ku sambhoko vo yi wee, va hi namulela lero na ta hi namulela kambe huma R20,00 do! Ivi loko ndzi twa samboko ku vava ndzi tirilisa ndzi ku hina hi nge swi koti ku mbeyeteriwa, loyi a nga yiva a yi humesi. Kwihhi, yi nga humi mali hikuva a ndzi khonete kwale machokolobyanyini. I mani a a ta va ni xitiyanhlana xo ndzi secha ephentini?

(*A ri karhi a cina no phokotela mavoko*)

Hamba mina n'wantlha ...

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha Xitlhanyi a tiyisiseke hakona vito ra xintlangwana lexi. Seketela nhlamulo ya wena hi leswi swi nga humelela eka xintlangwana lexi. (25)

KUMBE

XIVUTISO XA 17 (XIMBANGU)**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: ... Xi tshemba nkolo!**

Hlaya n'wangu lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

SOLLY: Sweswo a hi nchumu murhandziwa, hi to va hi kume ndlela yo va hi tekana, mina na wena. Se hi ta va hi rhandzana *officially*, ximfumo!
(*Va hleka ivi va ntswontswana*)

SARAH: Se Rose yena u ta n'wi yisa kwihi?

SOLLY: Na yena a ndzi ta namba ndzi n'wi divhosa.

SARAH: (*A n'wi ntswontswa*)
Xana wa vurisa leswaku u ta n'wi divhosa u teka mina?

SOLLY: Hambi ko va mundzuku!

SARAH: (*A ri karhi a hleka no mitela marha*)
Huu, onge ndza ri vona siku ra kona, a hi ta hamba hi tiphina ximfumo hi nga yivi swa vanhu.

SOLLY: Kwalaho vutomi a byi ta nandziha.

SARAH: (*A ntswotswa Solly va wiselana mubedweni*)
Solly, se i vusiku.
(*A ri karhi a sungula ku hluvula*)
A hi etleli hi ta wisa makarhalwa ni swivavi ni switlhavi swa siku.

SOLLY: (*A vula hi ku pfuka ivi a hluvula*)
Swi ri a ti vuya namuntlha la Letaba? ...

SARAH: (*A ri karhi a hlayela hi tintiho*)
Ku sukela n'hwetini yaleyi ya ha ku helaka ya April.

SOLLY: Se u ehleketa leswaku u ta swi endlisa ku yini hikuva Mbitana a wu se vonana na yena hi mpfhuka a ya exikolweni hi February?

- 17.1 Hi ku ya hi leswi swi nga eka ntshaho lowu, mbhurisano lowu wu humelerile en'hwetini ya vungani ya lembe? (1)
- 17.2 Solly a a vula ntiyiso leswaku loko John o kuma timhaka ta ku rhandzana ka vona u ta divhosa nsati wa yena xana? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- 17.3 Loko va ri karhi va bula, kun'wana Sarah u ri 'Thom' loko a vula 'Solly'. Swi nga va swi hi paluxela yini hi ku hlanganisela ka yena mavito lawa? (2)

- 17.4 Sarah u na vutivi mayelana no saseka ka tihodela ta Tzaneen. Hi yihi hodela leyi tlulaka hinkwato eka yena? (1)
- 17.5 Hi ku famba ka nkarhi Sarah u vile na ntlimbo. Ntlimbo lowu wu vangiwa hi yini naswona u humile njhani eka ntlimbo lowu? (2)
- 17.6 Xana ndlela leyi Sarah a yi tirhiseke ku ololoxa ntlimbo wa yena u yima na yona kumbe a wu yimi na yona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- 17.7 Loko Sarah na Solly swa ha famba kahle a va tikatsa hinkwavo eka makungu ya vona hi ku tirhisa xitwananisi 'hi', loko swi biha Solly wa tihumesa eka vun'we lebyi hi ku tirhisiwa ka xitwananisi 'u'. Xana swi nga va swi vula yini mayelana na xiyimo lexi swilo se a swi ri eka xona? (1)
- 17.8 Mhangu leyi nga humelela Sarah yi ku dyondzisile yini hi tlhelo ra vanhu va xinuna? (2)
- 17.9 Hikokwalaho ka yini Solly loko xintlangwana xi ya emahlweni a vula Sarah Dabadaba? Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka.
- A Sarah a a tshike ntirho.
B Sarah a a tshike nuna.
C Sarah a a bihile emirini.
D Sarah a a hlanganile nhloko. (1)
- 17.10 Nyika xikongomelo xa mutsari xo tsala xintlangwana lexi? (1)

NTLANGU: Swona swi ri swa yini?

Hlaya n'wangulano lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

NSATIMUNI/MUDLAYI:	<i>(Hi ku kariha)</i> U ri yini? U ri u lava ku tsakisiwa hi yini eka matirhele ya vona?
MABASA:	Hoo, hileswaku a ndzi vona matirhele ya vona ya ri karhi ya ya ehansi lero a ndzi navela leswaku hi ma antswisa swin'we -mina na n'wina hikuva i ndlopfu ya hina hinkwerhu.
NSATIMUNI/MUDLAYI:	<i>(Hi ku konanisa)</i> Kasi hi wena Mabasa wa kona lowo loloha ro vuyisa na n'wana vukatini?
MABASA:	<i>(Hi ku titsongahata)</i> Hi mina mhani kambe a ndzi lolohi. Ndzi pfuna hi xiyimo xa le henhla leswaku va pasa eswikambelweni no va lulamisela vumundzuku lebyinene. Ni sweswi ndzi ...

NSATIMUNI/MUDLAYI: *(Hi ku caca)*
Se twana la, wena Mabasa wa kona: ku sukela sweswi hi nomu lowu, tshika ku sala vana va mina endzhaku, wa swi twa? U nga hembeli vana va mina hikuva vana va mina va tlharihe ngopfu lero va tekele mina mana wa vona! A va nge feyili vana va mina ndza ku bejela, hi lama! Va nge feyili ni siku ni rin'we handle ka loko wena wo va feyirisa hikuva ndza mi tiva mi na jelezi n'wina mathicara ya la ...

MABASA: *(Hi ku titsongahata)*
Kasi a ndzi tangi hi nyimpi mhakhi ...

NSATIMUNI/MUDLAYI: *(Hi nswirhi)*
Loko u nga tangi hi nyimpi, u nga ti u ta hi tungula! Hi nyizeli kunene buti!
(A miyela a ri karhi a languta Khombo)
Se mi ngo miyela mi nga vuli nchumu kasi a hi n'wina nhloko ya muti lowu? Mi ri nhloko ya xikolo mi te tani mi pfumelela swithicarana swi ta endla muti wa mina epuweni?

- 17.11 Xana Mabasa a a dyohile loko a ta va a yile eka Khosa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 17.12 Mbhurisano wa swimunhuhatwa leswi wu herisile ku yini? (2)
- 17.13 Vana va Khombo Khosa na Nsatimuni/Mudlayi a va nga ri na mahanyelo, hi swihi swendlo swa vona swo huma endleleni leswi va nga swi endla? (2)
- 17.14 Nsatimuni/Mudlayi u ri: 'Mi ri nhloko ya xikolo mi te tani mi pfumelela swithicarana swi ta endla muti wa mina epuweni?' Marito lawa ya kombisa yini hi vumunhu bya yena? (2)
- 17.15 Vito ra Khombo ri fambelana njhani na leswi swi n'wi humelelaka eka xintlangwana lexi? (2)
- 17.16 Xana mahanyelo ya Nsatimuni/Mudlayi ya amukeleka etindhawini leti hi hanyaka eka tona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80